

॥ श्री ॥

सर्वार्थसिद्धि

आ. पूज्यपाद · संस्कृतम् · ८१ पद्य · ~१२ मिनट

मंगलाचरणम्

मोक्षमार्गस्य नेतारं भेतारं कर्मभूभृताम् ।
ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां वन्दे तद्गुणलब्धये ॥१॥

अस्य शास्त्रस्य किन्नाम? तत्त्वार्थसूत्रमिति । कस्येयं कृतिः? श्रीमत्पूज्यपादाचार्यपूजिता उमास्वामिमुनिनाथस्य ।

प्रथमोऽध्यायः — सम्यग्दर्शनाधिकारः

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः ॥२॥

टीका — सम्यग्दर्शनं च सम्यग्ज्ञानं च सम्यक्चारित्रं च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि । एषां समुदायो मोक्षस्य साक्षात्पन्था भवति ।

तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् ॥३॥

टीका — तत्त्वानां द्रव्याणामर्थः स्वभावस्तस्य श्रद्धानमवधारणं सम्यग्दर्शनमित्युच्यते ।

तन्निसर्गादधिगमाद्वा ॥४॥

टीका — तद्विविधं निसर्गजम् अधिगमजं च । उपदेशमन्तरेण स्वयमेव तत्त्वार्थश्रद्धानं निसर्गजम्, आप्तोपदेशादिना तु अधिगमजम् ।

जीवाजीवास्त्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम् ॥५॥

टीका — एते सप्त पदार्थाः सम्यग्दर्शनस्य विषयाः । तेषां याथात्म्यं श्रद्धानमेव सम्यग्दर्शनम् ।

नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्यासः ॥६॥

टीका — एषां जीवादीनां निक्षेपश्चतुर्धा भवति — नामतः, स्थापनातः, द्रव्यतः, भावतश्च ।

प्रमाणनयैरधिगमः ॥७॥

टीका — तेषां जीवादीनां तत्त्वानां प्रमाणैः सम्यग्ज्ञानैः नयैश्च एकदेशग्राहिभिः सम्यगधिगमो भवति ।

निर्देशस्वामित्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानतः ॥८॥

टीका — एतैः षड्भिः अनुयोगद्वारैः जीवादीनां विचारः क्रियते ।

सत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालान्तरभावाल्पबहुत्वैश्च ॥९॥

टीका — एभिरप्यष्टभिरनुयोगद्वारैः तत्त्वार्थविचारः कार्यः ।

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ॥१०॥

टीका — ज्ञानं पञ्चविधं भवति — मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानं, अवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं चेति ।

तत्प्रमाणे आद्ये परोक्षम् ॥११॥

टीका — तत्र मतिश्रुतज्ञाने परोक्षे भवतः, इन्द्रियानिन्द्रियसापेक्षत्वात् ।

प्रत्यक्षमन्यत् ॥१२॥

टीका — अवधिमनःपर्यायकेवलानि त्रीणि ज्ञानानि साक्षादात्मसापेक्षत्वात् प्रत्यक्षानि भवन्ति ।

मतिः स्मृतिः संज्ञा चिन्ताभिनिबोध इत्यनर्थान्तरम् ॥१३॥

टीका — एते मतिज्ञानस्यैव पर्यायान्तराणि ।

तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तम् ॥१४॥

टीका — तन्मतिज्ञानं पञ्चेन्द्रियाणि मनश्च निमित्तीकृत्य उत्पद्यते ।

अवग्रहावेहावायधारणाः ॥१५॥

टीका — मतिज्ञानस्यैते चत्वारो भेदाः विषयग्रहणक्रमेण भवन्ति ।

श्रुतं मतिपूर्वकं द्व्यनेकद्वादशभेदम् ॥१६॥

टीका — श्रुतज्ञानं मतिज्ञानपूर्वकमेव भवति, तच्च अङ्गबाह्यमङ्गप्रविष्टं च ।

देशसर्वप्रत्यक्षे अनावृतस्य केवलम् ॥१७॥

टीका — सर्वथा आवरणरहितस्यात्मनः सकलद्रव्यपर्यायसाक्षाद्ग्राही केवलज्ञानं भवति ।

नयौ द्वौ निश्चयव्यवहारौ ॥१८॥

टीका — नयो द्विविधः — निश्चयनयो व्यवहारनयश्च ।

द्वितीयोऽध्यायः — जीवाधिकारः

औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतः तत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च ॥१९॥

टीका — जीवस्य पञ्चविधा भावाः निजस्वभावाः सन्ति ।

उपशमक्षयाभ्यां लब्धौ भावौ औपशमिकक्षायिकौ । क्षयोपशमाल्लब्धौ मिश्रः । कर्मोदयात् औदयिकः । स्वभावमात्रो पारिणामिकः ।

द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदा यथाक्रमम् ॥२०॥

टीका — एषां भावानां भेदाः क्रमेण द्वौ, नव, अष्टादश, एकविंशतिः, त्रयश्च भवन्ति ।

उपयोगो लक्षणम् ॥ २१ ॥

टीका — चैतन्यानुविधायी परिणाम उपयोगः, स एव जीवस्य लक्षणम् ।

स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः ॥ २२ ॥

टीका — स उपयोगो ज्ञानदर्शनभेदाद् द्विविधः । ज्ञानोपयोगोऽष्टविधः, दर्शनोपयोगश्चतुर्विधः ।

संसारिणो मुक्ताश्च ॥ २३ ॥

टीका — जीवा द्विविधाः — कर्मसहिताः संसारिणः, कर्मरहिता मुक्ताश्च ।

समनस्काऽमनस्काः ॥ २४ ॥

टीका — संसारिणो द्विविधाः — मनःसहिताः समनस्काः, तद्रहिता अमनस्काश्च ।

तृतीय एवं चतुर्थोऽध्यायः — अधो-मध्य-ऊर्ध्वलोक-देवाधिकारः

रत्नप्रभाशर्करावालुकापंकधूमांतमोमहातमःप्रभा भूमयो घनोदधिघनवाततनुवातप्रतिष्ठाः सप्ताधोऽधः ॥ २५ ॥

टीका — अधोलोके सप्त भूमयः सन्ति यत्र नारका वसन्ति ।

जम्बूद्वीपलवणोदादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः ॥२६॥

टीका — मध्यलोके असंख्याता द्वीपसमुद्राः वलयाकाराः सन्ति ।

देवाश्चतुर्णिकायाः — भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः ॥२७॥

टीका — ऊर्ध्वलोके मध्यलोके च देवाश्चतुर्विधाः वसन्ति ।

पञ्चमोऽध्यायः — अजीवाधिकारः

अजीवकाया धर्माधर्मोकाशपुद्गलाः ॥२८॥

टीका — धर्माधर्मोकाशपुद्गलाश्चत्वारोऽजीवकायाः द्रव्यरूपाः सन्ति ।

द्रव्याणि जीवश्च ॥२९॥

टीका — एते चत्वारः, जीवश्च, कालश्च मेलयित्वा षण्द्रव्याणि भवन्ति ।

नित्यद्रव्यान्यवर्षितानि ॥३०॥

टीका — द्रव्याणि स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावैः नित्यानि भवन्ति ।

उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ॥३१॥

टीका — द्रव्यस्य लक्षणं सत्, तच्च उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यसहितं भवति ।

षष्ठ एवं सप्तमोऽध्यायः — आस्रव-बन्ध-व्रताधिकारः

कायवाङ्मनःकर्म योगः ॥३२॥

टीका — आत्मनः प्रदेशपरिस्पन्दो योगः, स च त्रिविधः कायवाङ्मनोभिः ।

स आस्रवः ॥३३॥

टीका — स योग एवात्मनि कर्मपुद्गलानाम् आगमनहेतुत्वाद् आस्रव इत्युच्यते ।

हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम् ॥३४॥

टीका — एभ्यः पञ्चभ्यः पापेभ्यः सर्वथा एकदेशतो वा निवृत्तिः व्रतमुच्यते ।

अष्टमोऽध्यायः — बन्धाधिकारः

मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः ॥३५॥

टीका — एते पञ्च बन्धस्य साक्षाद्हेतवः सन्ति ।

प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशास्तद्विधयः ॥३६॥

टीका — कर्मबन्धश्चतुर्विधः — प्रकृतिबन्धः, स्थितिबन्धः, अनुभावबन्धः, प्रदेशबन्धश्च ।

नवमोऽध्यायः — संवर-निर्जराधिकारः

आस्रवनिरोधः संवरः ॥३७॥

टीका — कर्मपुद्गलानाम् आगमस्य निरोधः संवरः ।

स गुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषहजयचारित्रैः ॥३८॥

टीका — संवरः त्रिगुप्ति-पञ्चसमिति-दशधर्म-द्वादशानुप्रेक्षा-द्वाविंशतिपरीषहजय-पञ्चचारित्रैः भवति ।

तपसा निर्जरा च ॥३९॥

टीका — बाह्याभ्यन्तरतपोभिः सञ्चितकर्मणां देशतः क्षयो निर्जरा ।

दशमोऽध्यायः — मोक्षाधिकारः

मोहक्षयाज्ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ॥४०॥

टीका — सर्वकर्मक्षयात् निरुपमं आत्यन्तिकं मोक्षसुखं भवति, आत्मा च सिद्धान्तयेति तिष्ठति ।

